

ANDREJ Jurek: katechetka Dietl, vesničané Stehlik - hostavské v br. az Sp. klesl do stálosti.

1. KAPITOLA Prave: kate. katecheta Jurek.

„CIZINCÍ“ NA VESNICI A CIZINCÍ Z JINÝCH NÁRODŮ VŮBEC

Byl přelom ledna a února, konec masopustu. Autobus nacpaný dělníky vracejícími se z okresního města do okolních vesnic pomalu projížděl krajinou, každou chvíli zastavil a já jen počítal zastávky, abych nepřejel. Věděl jsem, že mne autobus vyklopí na rozcestí a že do Sihly, kde jsem měl strávit mnoho příchů měsíců, budu muset asi jeden kilometr šlapat pěšky. Jeden ze sousedů mi sblbl, že mi poví, kde mám vystoupit. Vídět nebylo skoro nic. Bylo kolem šesté večer, všude tma a kolem jen závoje a zasněžené stromy.

Od rozcestí k vesnici šlo pět mých společenstevních mlčky a ani se nepatřali, kam vlastně se svou tornou a spacím pytlím jdu. Když se silnice rozšířila ve větší plácek, začali se rozcházet do různých stran. Rychle jsem dva z nich zarazil otázkou, kde bych tu mohl přespát. „Jděte za předsedou“, zněla odpověď. „A kde to je?“ „Táhnle do kopce a doleva, je to ten velký zděný jednopatrový dům – je tam jediný.“ „Co mi zbyvalo? Šel jsem, kam mi ukázali. Dům jsem našel snadno, zbyvalo ještě najít předsedu.“

Dvě v přizemí či suterénu byly otevřené a zrovna z nich někdo vycházel, a tak jsem pozdravil a řekl co chci: totiž předsedu a nocleh. Menší kulatá paní mne odvedla do studené, nevytopené kuchyně (později se ukázalo, že je to lehní kuchyně), usadila mne ke kuchyňskému stolu na židli a nechala si vysvětlit proč jsem přišel právě do Sihly a přišel právě k nim. Že tu chci dělat výzkum a najít ubytování a že mne společenstevníci z autobusu poslali za předsedou. Moje písemná doporučení z Etnografického ústavu v Praze odmítla, ty že si prohlédne její manžel. Ten ale není doma, jel někde na laasy kupovat selata. Musím na něj počkat – on že rozhodne. A zatím mezi řečí zatopila ve sporáku a za asistence dvou

mladších žen (jejich snach, které v domě také bydlely se svými rodinami, jak se později ukázalo), mi přinesla deky na gauč i s polštářem a talíř polévky. Dnes prý stejně musím přespát u nich a o dalším rozhodne muž.

Předseda přišel až kolem osmé večer a v docela veselé náladě, ten nákup selat asi někde pořádně zapil. Posadil se k témuž stolu, kde jsem se děl i já (na mnoho příchů měsíců se změnil na můj psací stůl), prohlédl si má doporučení a důkladně se vypytl, co tu vlastně chci. „Dělat výzkum historie obce, zryků a jak lidé žijí“, znělo moje první vysvětlení – podle mého názoru dostatečně obecné i pravdivé. Před odjezdem do terénu jsme dost dlouho diskutovali s kolegy jak moc přesně mám vesničanům vysvětlovat, že mne zajímá především jejich současný život ovšem s rizikem, že mne vůbec nepustí do vesnice anebo se mnou nebudou chtít mluvit. Výsledkem oněch debat byla věta, kterou jsem použil.

Předseda přijal vysvětlení klidně a hned mi dal menší výklad o vesnici, jejím okolí a o zdejších lidech a jejich historii. Rozhovor jsme střídali s pojídáním tlustého vařeného bůčku s okurkou, který jsme zapůjčili domácí kořalkou z úzkých decových skleniček. Jak se později ukázalo, stal se deset i více centimetrů vysoký, vařený bůček – v té době zabývaček – pravidelným pohoštěním, které mi bylo nabízeno při návštěvách ve vesnici.

„Dnes večer je masopustní zábava, nepůjдете s námi?“, zakončil rozhovor. „Rád, ale mám jen tyhle vysoké boty a flanelovou košili“ – to prý nevalí zněla odpověď. A tak jsem se s celou rodinou – předsedou a jeho ženou i dcerou a s rodinami jeho dvou synů, vydal do místního kulturního domu, kde se v tělocvičně – případně podle potřeby i schůzovní místnosti, divadelním či tanečním sále – konala tancovačka a oslava konce masopustu. Předseda s celou rodinou, plus já, jsme se usadili ke stolu na vyvýšeném pódiu, kde seděli i další vesničtí „mocní“ – předseda místní organizace KSS, učitel, lesník, velitel hasičů, všichni se svými ženami a případně i dcerami. Pod námi, pod pódiem, se tancovalo a stoly ostatních hostů byly rozmístěny podél stěn sálu. Byl jsem představen všem kolem i s vysvětlením co chci v Sihle dělat, chodil tancovat s ženami a dcerami nových známých a neustále jsem byl napájen pivem i kořalkou. Tak mne

hned na začátku výzkumu mohla zaregistrovat většina dospělých obyvatelstva vesnice. Zábava se protáhla do tří do rána a pak jsme znovu museli šlapat mezi zděvenými k domu předsedy Šomodíka. To už jsem věděl, že tu zůstanu a že se nebudu muset vydat kamsi na Laborec, kde mi moji školitelé vybrali alternativní vesnici pro výzkum. Ráno, či spíše dost hluboko dopoledne mne ze všeho věřejšího pítí bolela hlava, a tak začal můj první „blůž den“ na výzkumu.

Předseda či trochu formálněji předseda Šomodík, jak zněl označovací i oslovovací termín vesničanů (nepřibuzných a nespřátelových) pro Juraje Šomodíka, byl v té době předsedou menšího místního národního výboru, který spadl pod pravomoc MNV v sousední vesnici – v Lome nad Rimavicou – vzdálené asi 2 km do kopce. Jako předseda místního národního výboru byl podle svých spolehobčanů odpovědný za styk s „cizinci“, a tak ona letní kuchyně, kde jsem byl ubytován, běžně sloužila jako hostinský pokoj pro geometry, různé kontrolory, zemědělské a lesní inženýry a další krátkodobé návštěvníky, kteří měli v obci nějakou práci. Předseda také zajišťoval kontakt mezi „cizinci“ a ostatními vesničany. Přičemž jeho snahou bylo, aby většinu informací získávali přímo od něj. Měl tak zaručenou jistrou kontrolu informací „pouštěných do světa“ a navíc tím chránil ostatní vesničany před dotěrnými dotazy. Když se ukázalo, že se „cizinec“ musí vyptávat šířeji, tj. většího počtu lidí, předseda Šomodík ho šikovně navigoval na svoje příbuzné a kamarády. U nich měl jistotu, že se jejich pohled příliš neliší od jeho a že ani nemají důvod či zájem zkreslit jím podávaný obraz místního života a lokálních záležitostí. To jsem ovšem zjišťoval až postupně a většinou zpětně, po mnoha měsících pobytu – první dny a týdny pobytu v Sihle jsem byl překvapen i nadšen sdílností informátorů a množstvím údajů, které mi ochotně poskytovali. Zpočátku to vypadalo, že v Sihle kromě Šomodíkovců skoro nikdo jiný nežije.

Sihla byla první vesnicí, kde jsem měl možnost dlouhodobého výzkumu společenských vztahů, a tam jsem si tuto informační taktiku také poprvé uvědomil. Měl jsem, pravda, za sebou několik krátkodobých průzkumů ze studentských dob – čtrnáctidenních a věnovaných

pouze tradičním technikám chovu ovcí – při těch jsem si ovšem podobné kamufláže nevěšl. Na těchto cvičných výzkumech jsme používali předtříděné a velmi podrobné dotazníky⁸ a vlastně jsme jen sbírali data pro předem výtýpovaný okruh problémů. V dalších letech – během pobytů v dalších vesnicích jižních části Středoslovenského kraje – jsem se s ní setkal ještě mnohokrát a mohu tedy konstatovat, že patří k obvyklým způsobům kamuflážního chování vesničanů vůči „cizincům“, jimiž jsou automaticky rozuměni obyvatelé měst přicházející do vesnic úředně, za obchodem či za rekreací, a to bez rozdílu národnosti.

Tuto kamuflážní techniku jsem mohl sledovat o několik let později i v Sebechlebech, dokonce v podobě zhuštěné do jednoho dne. V této velké družstevní vesnici, vydané vládou za vzorovou, kam se také často vodily vládní delegace, jsem provádl výzkum od roku 1974 a byl jsem tu už „dobře zabydlen“, když sem přijela skupina etnografů na jednodenní průzkum folkloru, zvyků, krojí a jiných tradičních národopisných témat. Návštěva byla předem ohlášena dopisem, a tak již na výzkumníky čekalo nejprve přivítání v úřadě MNV spolu s malým pohostěním, a pak také informátoři – většinou z řad nejbližších příbuzných předsedy a tajemnice MNV. Když jsem si srovnal jména informátorů doporučených tímto badatelům, přesně mi zapadala do rodinných genealogií jak předsedy, tak tajemnice MNV, jakož i do jejich přátelských skupin. V několika případech, jak jsem později zjistil, byli mezi informátory i lidé nepatřící ke skupině příbuzných a přátel výše zmíněných činníků MNV. Při bližším ohledání jsem ale zjistil, že to byli lidé, kteří byli v té době oběma nějak výrazně zavázáni a tudíž k nim loajální. Večer, po skončení průzkumu, byla pro výzkumníky ještě vystrojena taneční zábava v družstevním vinném sklepě a pak celá skupina badatelů vesnici spokojeně opustila. Pro podobné krátkodobé výzkumy či kontroly, spolehající se na jednoho, maximálně dva informátory (více jich také během jednoho dne nelze vyzpovídat) je podobné kamuflážní, ale ne vždy úplně závadějící chování vesničanů plně vyhovující, závisí pochopitelně na tématu výzkumu

8 Podolák, 1962.

a na „hloubce“ poskytovaných informací, které chce badatel získat. V takovýchto případech získá pochopitelně informace „příznivé“ pro vládnoucí skupinu, v lepším případě i takové, které považují vesničané za „neutrální“. Chování vesničanů neznamená, že výzkumník dostává falešně informace, v každém případě jsou to ale informace cenzurované místní vládnoucí klikou.

Pochopitelně, zpočátku jsem byl nesvůj, když jsem se dozvěděl, že má do Sebechlebu přijet celá skupina badatelů – bylo mi jasné, že mohou způsobit pěkný rozruch, který by i mohl ohrozit můj vlastní výzkum. Naštěstí se moje obavy nevyplnily – kolegové se zajímali o „tradiční“ etnografické náměty jako byly kroje, stará architektura, tradiční jídlo, pohádky, písně apod. – které vesničané nepovažovali za nebezpečná témata a navíc, díky tomu, že jsem byl tehdy ve vesnici již delší dobu (tj. po několikáté), vesničané mne s touto skupinou výzkumníků příliš nespojovali. Pomohla mi také skutečnost, že já jsem byl z Prahy (Čech) a oni Slováci.

Jaké jiné podoby mělo chování mých hostitelů z různých vesnic k „cizincům“-výzkumníkům či k oficiálním hostům?

Pohostinství – zejména poplivení s hostem – patřilo k důležitým povinnostem síhlanského předseďy. Hostům opouštějícím vesnici opatřoval vhodné dary, mající nejčastěji podobu domácích poživatin: doma dělaných klobás, doma nakládaného zeli, domácí pálenky, atd. V Sebechlebech a v dalších, jižněji položených, vesnicích (vinařských či ovocnářských) převažovalo v podobných darech víno – často v demižonech – a ovoce, pochopitelně i zde přicházely ke slovu domácí klobásy. Tyto dary, které se nedaly vyúčtovat, dával příslušný představitel vesnice ze svého – tato oběť se mu ale vracela v podobě nejrůznějších odměn a někdy i naturálií z obecních či jiných zdrojů.

Moje bytná, předsedova žena, Jolana Šomodlková měla také svůj díl na povinné péči o „cizince“: vedle péče o jejich pohodlí, což obnášelo topení a úklid v lenu (hosinské) kuchyni, poskytování peřin a vaření jídla, byla i ona zdrojem informací. Ve svém neformálním postavení bytné mohla také kontrolovat co si host myslí, eventuálně

co napíše do své zprávy. Spolu se svými snachami a dcerou si dělila hosty podle toho jak byli „domáctí“ či „do světa“, což obnášelo i hodnocení jejich kuchařských schopností, mravní bezúhonnosti apod. O tyto poznatky se dělily všechny domácí ženy se svými přítelkyněmi, příbuznými apod., a tak mohl být každý „cizinec“ pozorován i hodnocen celým ženským světem vesnice. Odtud se informace přenášely i do mužského světa.

Ubytování „cizinců“ nebylo ovšem jenom povinností, ale také předmětem zájviti a obdivu. Bytní přicházeli do styku s lidmi z „jiného“ a vzdáleného světa, mohli se řešit, že pokud se někdy tito lidé vrátí do vesnice, obrátí se opět na ně a na druhé straně vědějí, že se při případné návštěvě města (tj. bydliště hostů) mohou na ně obrátit se žádostí o pomoc. Ubytování „cizinců“ bylo v Sihle i symbolem vysádného postavení a bohatství – „máme dost velký dům, abychom mohli takového člověka slušně ubytovat“ byl podtext tohoto pohostinství – a také zdrojem příjmů a různých darů. Za ubytování každý z hostů pochopitelně platil; v mém případě to bylo jakési nájemné. Kromě toho jsem v celé vesnici běžně fotografoval a hotové fotografie pak rozdával svým hostitelům a informátorům. Vzhledem k tomu, že jsem slíbené fotografie důsledně rozdával, měl jsem např. i po letech usnadněný přístup do takto obdarovaných rodin či domů. Styk s vnějším světem, reprezentovaným „cizincem“, byl ve všech vesnicích, které jsem navštívil, považován nejen za zpestření života, ale i za jistou výhodu pro hostitele.

Ubytováním u Šomodlků jsem se zařadil mezi obvyklé „cizince“, a tak jsem neměl žádné potíže při návštěvách jiných domácností rozvěvené příbuzenské skupiny Šomodlkovců, kteří v prvních týdnech mého výzkumu vypadal jako jediní důležití obyvatelé vesnice a v rámci kamuflažního chování se také snažili, aby byli jedinými pro mne důležitými informátory. Tomuto dojmu nahrávala i skutečnost, že hlavně v jejich rukou byla tehdy soustředěna většina „mocenských“ pozic ve vesnici.

Moji bytní a hostitelé mi doporučovali své příbuzné, přátele apod., a to jak formou nahodilých poznámek, tak i přímých rad.

Pokud jsem zmínil někoho, kdo jim nevyhovoval, většinou se snažili nějakou poznámkou jeho hodnověrnost v mých očích snížit. Toto schéma „plánovaných kontaktů“ jsem ale brzy narušil, protože jsem se při pochůzkách vesnicí zastavoval s každým a u každého, kdo byl ochoten se mnou mluvit. Rychle jsem zjistil, že v některých domech nejsem příliš vítán, a to zvláště po odpovědi na otázku kdeže bydlím. Rozhovor se pak buď výrazně zkrátil anebo byl informatory veden od ničeho k němu. Tak mi pomalu začal krystalizovat obraz rodin, které neměly předsedu Šomodíka v lásce, které k němu a jeho skupině byly v opozici. Tito lidé neměli žádný zájem komunikovat s člověkem předsedy Šomodíka, za něhož jsem automaticky byl považován, protože jsem u něho bydlel. Navíc jsem byl ještě k tomu „cizinec“.

Toto poskytování upravených informací „cizincům“ se ovšem nijak neodráželo v pohostinství. Formální zdvořilost začínající přivítáním a zdvořilostním rozhovorem, přes případné pohoštění, až k zodpovězení otázek či předvedení toho, co mne zajímalo, byla vždy ukončena vyprovázením hosta na zápraží anebo až k vrátkům – podle toho, jak „blízcí“ si již byli hostitel a host (tedy já). V prvním měsíci, v době zabíjaček jsem byl hoštěn různými pozůstatky z nich – počínaje ovarem, přes ledvinky a klobásy až po uzené či slaninu. K tomu se předkládala hořčice, okurky a jako příloha chléb. Zapíjelo se nejrůznějšími variantami domácích pálenek (přichucované tj. sladké, anyzové, kávové a „surové“, tj. nepřichucované), které se páliły v Sihle „načerno“ po celou zimu (především z cukru, také ale z brambor a žita). Zápach z destilace nebylo možné necítit, a tak byl „nedostatek“ čichu místního strážníka kompenzován láhví pálenky od každého výrobce.

V pozdějších obdobích jsem býval hoštěn polévkou zelnáčkou, či praženicí, zase s chlebem – rady ale hrál patrně jistou roli i fakt, že většina hospodyň měla – díky mé bytné a jejím snachám – přesnou představu o tom co si vařím a jak moc jím teplé jídlo. I když tu uvádím jen zkušenosti ze Sihly, stejně chování jsem zakusil i ve všech ostatních vesnicích.

Srovnám-li výzkumy v Sihle, v Sebechlebech, v různých vesnicích Hontianské stolice i ve vesnicích v okolí Dery, pak si troufám tvrdit,

že všude jsem se setkal se stejně zdvořilým jednáním vůči „cizinci“ – výzkumníkovi i se stejnou ochotou pomoci mu. Rozdíl je pouze v míře pohostinství. V katolických vesnicích je každý host pohoštěn i jídlem, což nebývá zvykem v protestantských vesnicích. V nich si většinou musí návštěvník – „cizinec“ říci v horkých dnech i o sklenici vody. Toto chování ovšem souvisí s celkovým rozdílem v hodnotových systémech středoslovenských katolíků a protestantů.

Na návštěvy je možné přijít do domu po osmé hodině ranní, většinou ale chodili vesničané do jiných domů až po deváté hodině (např. přátelkyně na kus řeči). Večer zase nepřicházelo v úvahu přijít – kromě výslovného pozvání – po dvacáté hodině. Obecně ale vesničané vstupují do cizího domu jen z dobrého důvodu – celou řadu svých záležitostí vyřizují při rozhovorech u plotu či „přes plot“. Důvody takového chování jsou ponejvíce „mravnostní“ – důležitou roli tu hraje obava, aby nevzniklo podezření z tajných sexuálních styků mezi zúčastněnými. Stalo se mi několikrát, že po vstupu do domu mne osamělá obyvatelka domu (zpravidla mladší padesáti let) odkázala na pozdější dobu, kdy bude doma ještě nějaký muž. Pokud byly v místnosti (v domě) dvě ženy, nebyl jsem nikdy odeslán pryč – existovala tu „vzájemná kontrola“. Výrazně omezování vstupu do cizího domu i na cizí dvůr bez dovolení bylo ovlivněno i obavou z možného nařčení z čarodějnictví. Taková podezření byla spojována zejména se ženami.

Důvodem k omezení návštěv mohou být i spory mezi vesničany anebo ona již zmíněná příslušnost k různým vesnickým klikám. Členové různých klik nevyhledávají příliš vzájemné styky, kromě těch skutečně nutných. Ovšem podobné nevráživosti ustupují před povinností pohostinství, např. formou poskytnuté pomoci „cizinci“. Mnohokrát jsem zažil, jak mne můj hostitel či informátor dovedl až do domu, do kterého jsem chtěl jít a na který jsem se vyptával, chvíli uvnitř poseděl s domácími, vedl hovor s nimi i se mnou a teprve pak se pod nějakou záminkou odporoučel. Někdy mi trvalo dost dlouho než jsem se dozvěděl, že jinak s domácími vůbec nemluví, natož aby je navštěvoval v jejich domě.

V prvním období výzkumu jsem ale u všech Sihlanů narážel na určitou rezervovanost, kterou nešlo překonat. Vysvětlila se až po mém prvním odjezdu z vesnice a opětovném návratu. Větší jinyň, cizincům "jsem přece jen dělal neobyčklé věci a všichni vesničané, zahrnuje v to i moje hostitele, se domnívali, že můj výzkum „dějin a způsobu života“ je jenom kamufláží. Byl jsem z hlavního města a s etnografy do té doby zkušenosti neměli – mysleli si tedy, že bych mohl být nějaká supertajná a důkladně kamuflovaná kontrola – „špión“. Důvody těchto obav jsem také zjistil až daleko později a souviseley kupodivu se síhlanskou vesnickou ctí a s místní kaplí. Všichni se obávali, že po mém odjezdu dojde k zásahu policie či nějakých nadřízených stranických (minimálně funkcionáři tehdy vládnoucí KSS) či vládních orgánů a když se nic takového nestalo, ani v době mé nepřítomnosti, ani po mém opětovném návratu, měl jsem půdu připravenou lépe než jsem sám očekával – to jsem ovšem v té době nevěděl. Teprve postupně jsem se z nahodilých poznámek Síhlanů dozvěděl, že mi uvěřili, že nikomu nepředávám informace, které se od nich dozvídám a o nichž se oni domnívali, že jsou důvěrné. Vyhrál jsem tak nevědomky první kolo boje o jejich důvěru. Od druhého a třetího pobytu v Síhle (odejel jsem na kratší dobu do archivu a také na konzultaci s mými školiteli do Prahy) jsem se začal dozvídat první soukromější údaje o životě ve vesnici, začalo přibývat dbů, které jsou jedním z důležitých pramenů každého badatele v oblasti společenských vztahů.

Pohyboval jsem se ve vesnicích, jejichž obyvatelé se považovali za Slováky; a tak mne zajímalo odkud čerpají své znalosti či představy o cizincích – speciálně o příslušnících jinyň národů (ne-Slováků). Ukázalo se, že mají k dispozici pro svou fabulaci přinejmenším dva zdroje. V prvé řadě to jsou „obecně známá“ fakta o jinyň národech, jakési obecné kategorizace, jejichž počátky se velmi těžko stopují a můžeme je hledat v 19. či 18. století a možná ještě dříve. Jak ukázal Jack Goody ve své knize *The Domestication of the Savage Mind* mohla být místní „obecná“ kategorizace ovlivněna tištěnou literaturou (zeměpisnou, dějepísou). Goody uvádí tabulku z knihy *Beschreibung und Kontrefei der Europäischen Nationen*, vydané v 18.

stol. a předvádějíci čtenářům vyobrazené typy národů se slovními charakteristikami⁹. V 18. a 19. století bylo podobných charakteristik evropských i mimoevropských národů vydáno více a jistě se „zapsaly“ do paměti tehdejších vzdělanců, kteří mohli svoje „znalosti“ šířit dále na venkově. Velkou roli zde jistě sehrála také politická propaganda – viz např. vývoj českých představ o Slovácích a slovenských představ o Čechách v 19. a 20. století¹⁰. Původ těchto obecných kategorizací nedokázali vesničané upřesnit – obvykle, pokud vůbec, se uchýlovali k obecným formulacím „že se to ví“ a „že to lidé říkají“. Ve 20. století je pak nutné počítat se zásadním významem školy, novin, rozhlasu a v posledních čtyřiceti letech zejména televizních pořadů.

Druhým zdrojem informací jsou osobní – konkrétní – zkušenosti, založené na setkáních s příslušníky, tj. „reprezentanty“ cizích národů, které vesničané chápou jako vzorek vhodný pro generalizaci. Jejich původ bylo možné sledovat snadněji a mnohdy souviseley se životními příběhy informátorů a jejich rodin, případně s rodinnými tradicemi. Tyto souvislosti byli vesničané schopni sami formulovat, někdy jsem je vysoudil z oněch životních příběhů, když nedokázali anebo nechceli uvést původ svých „konkrétních“ představ.

Ukázalo se, že tyto představy jsou také závislé na pohlaví mluvčího – tzn. že např. ženy posuzovaly „cizí národ“ spíše podle chování cizinek, pokud měly příležitost se s nimi setkat, než podle chování cizinců. V případě osobních – konkrétních zkušeností byly často ženy handikapovány větší mužům a proto odkázané na historicky přenesené ze světa mužů (ti měli např. zkušenosti z vojny, kdy sloužili v Čechách anebo na maďarských hranicích aj.). Vázanost žen k lokalitě a rodině, zdá se, zmenšuje počet jejich kontaktů – s výjimkou osad a vesnic, které žijí z turistického ruchu.

Představy o ne-Slovácích se většinou soustředovaly na sousední – známé – národy, tj. na Čechy, Maďary, Poláky, Rusy, Rumuny a Němce.

⁹ Goody, 1977, 153–156.

¹⁰ Kandert, 1992, 52–55.

Co se týče mé československé minulosti, měl jsem zpočátku potíže s místním nářečím, do kterého jsem přelil svoji češtinu. I po delší době, kdy jsem už dialekt zvládal, mne občas prozradily neobvyklé obraty, po nichž přicházela otázka odkud jsem. Mnohdy jsem se také hned dozvěděl, co mne prozradilo. Muži se běžně hlásili k vojenské službě v Čechách a obvykle jsem musel vyslechnout i nějakou historiku z vojny, případně vzpomínku na česká děvčata. Vesničané obojího pohlaví také hned zmiňovali své příbuzné žijící v Čechách anebo Čechy a Češky, kteří/ které se přiznali/ přivádaly do rodiny. Občas jsem musel vyslechnout i stesky, že jejich příbuzní v Čechách zapomínají slovenštinu a že i při návštěvách v rodné vesnici se snaží mluvit česky. Celkově ale tyto příbuzní i vzpomínky na vojnu v Čechách vytvářely jakýsi most mezi mnou a mými informátory. V Sibile již jednoho Čecha měli – byl jím místní „zvier dozorca“ = strážce zvěře z nedaleké rezervace. Ten spolu s celou svojí rodinou reprezentoval český národ v očích Sihanů. V jiných středoslovenských vesnicích nikoho takového neměli, a tak i obraz Čechů byl méně osobní.

V jistém smyslu jsem se tím reprezentantem stával já. Když jsem po roce přijel opět do Sebechlebu (mezi prvním a druhým pobytém jsem měl delší pauzu), dozvěděl jsem se od lidí, s nimiž jsem se před rokem nesešel, že tu již před rokem byl nějaký Čech, který zkoumal podobné věci. Rozcházel se můj fyzický popis, shodovaly se ale údaje o mém tehdejší chování (jak se chová v hospodě, vůči ženám, osobní návyky apod.), které jak vidno bylo pečlivě sledováno i hodnoceno. Pochopitelně, i tento tlumočený obraz byl nejspíše mými informátory ze zdvořilosti zkreslený, protože ho říkali Čechovi.

Co se týče obecných představ o Čechích, ty jsem se dozvídal spíše formou vtípů, narážek a občas vyjádřeného údivu. Opět zde jistě hrála roli skutečnost, že jsem byl Čech a podobné výroky, adresované příslušníkovi hodnocené skupiny, odporují kodexu místního slušného chování. Naproti tomu nebylo problémem se dozvědět obecné představy o Maďarech, Polácích, Rusech, Němcích či jiných národech.

Z ostatních národů byl osobními zkušenostmi podloženy zejména obraty Maďarů. Mnozí z vesničanů nejstarší a starší generace ješ-

té měli maďarské školy (z doby před rokem 1918) a dovedli například maďarsky počítat a vybavovali si i některé základní slovní obraty. Mnozí z nich jezdili k jižním slovenským hranicím (kde žijí převážně Maďarů) za první republiky (v letech 1920–1938) i po II. světové válce na zemědělské práce, některé rodiny odtud byly v roce 1939 po maďarském záboru vyhnány a existovali i pamětníci seznámí zemědělských prací pořádaných ještě za Rakousko-Uherska (před r. 1918) do Banátu a do dalších jižních uherských stolic. Jejich vyprávění bylo součástí místního historizujícího folkloru. Navíc jižní slovenské vesnice této oblasti i dnes sousedí s vesnicemi maďarskými.

Z doby II. světové války měli vesničané také zkušenosti s Rusy a s Rumuny, jejichž armády procházely zemí v letech 1944 a 1945. Historiky o tehdejších loupežných přepadeních vojáků, ale i o pomoci těchto vojáků patřily k běžnému folkloru, kterým jsem byl účastován. Znalosti o Rusech si vesničané rozšířili po srpnu 1968, kdy byly ve Středoslovenském kraji umístěny četné posádky, včetně velké posádky u letiště ve Zvolenu a v nedalekém vojenském prostoru. V této okupační době docházelo právě tak ke konfrontacím (grvačkám při tanečních zábavách) mezi obyvatelstvem a důstojníky, podporovanými případně řadovými vojáků (důstojníci se mohli pohybovat relativně volně mimo kasárna, což neplatilo o prostých vojácích) jako k určité vzájemně výhodné spolupráci. Např. soukromí rolníci z okolí vojenského prostoru si za jídlo a slušné zacházení najímali řadové vojáky sovětské armády na polní práce (úplátky dostávali za svou benevolenci i důstojníci).

Němci se objevovali jen ve vzpomínkách starší i střední generace a mohl jsem tu opět dobře rozlišit dvě roviny „německých charakteristik“. V prvé řadě to byl obraz německých okupantů s nimiž celý slovenský národ za Slovenského národního povstání, na konci léta 1944, bojoval. Při výzkumech jsem se pohyboval v oblastech, kde byly „bojové“ vzpomínky na povstání a příchod Rudé armády velmi živé a živěné a nejrůznější příběhy a anekdoty velmi četné (např. některých obcích bylo zavedení praxe domácí výroby pálenky spojo-

váno s příchodem vojáků Rudé armády v roce 1945 a s recepty, které s sebou přinesli). „Povstání“ bylo chápáno jako akt i doklad slovenské samostatnosti, a navíc byl jeho mýtus podporován státní ideologií a propagandou.¹¹ Jistou roli tu hrál i fakt, že účast v povstání zakládala právo odejít dříve do důchodu a získat také vyšší penzi (rozdílnil 400–500 Kčs). V případě mnohých vesničanů, kteří dlouhá léta soukromičili a nebyli „zajištěni“ pro stáří, to znamenalo velmi důležité ekonomický faktor. Z hlediska státních úřadů totiž neměli tzv. „odpracovaná léta“ – doba soukromého podnikání se do let, považovaných za „odpracovaná“ a započítávaných pro přiznání státem vypláceného důchodu nezahrnovala¹². Obraz Němců z této „povstalecké“ charakteristiky byl ovšem záporný.

Trochu jiný charakter měly vzpomínky na soužití s měšťany z Banské Štiavnice (s tzv. štiavnickými Němci),¹³ a pak zkušenosti odvozené z chování turistů – z bývalé Německé demokratické republiky. Svoje místo ve vytvářeném obraze Němců hrály také vzpomínky bývalých příslušníků Slovenské armády, kteří byli za II. světové války nasazeni na východní frontě v Sovětském svazu – především na Ukrajině a kteří bojovali po boku německé armády proti Rudé armádě. V těchto případech byly charakteristiky spíše kladné a někdy i jednoznačně pozitivní.

11 Průběh Slovenského národného povstání ve vesnici Čierny Balog byl např. zpracován do literární podoby v románu Petra Jilemnického *Vir se vrací*.

12 Důchodový zákon č. 46 z roku 1952 umožňoval přiznání státem vypláceného důchodu, ovšem se souhlasem MNV, soukromníkům, pokud se ovšem jednoznačně zřekli soukromé výdělečné činnosti. V případě rolníků to znamenalo přepsat majetek na děti či na nějakého příbuzného. Přepsání majetku se snažili rolníci vyhnout a proto chtěli získat důchod na základě odpracovaných let – minimální hranici představovalo 15 let zaměstnání. Soukromí rolníci však většinou neměli „odpracovaná“ dostatečný počet let, který by je opravňoval k pobírání státem vyplácené penze. Prokázaná účast ve Slovenském národním povstání (ve znění § 255 – Protifašistický odboj) však byla důvodem pro vyplácení penze a případně i pro redukcí zákonnem předepsaných let. Tato státní diskriminací politika vůči soukromým rolníkům je měla přimět ke vstupu do JRD, případně polest za to, že do JRD nevstoupili hned na počátku kolektivizace. Na obecně – státní – rovině se argumentovalo tím, že si rolníci neplatili sociální pojištění, v čemž jim ovšem státní orgány v 50. letech všemožně bránily.

13 Podle sčítání obyvatelstva z roku 1919 se hlásilo v Banské Štiavnici k německé národnosti 299 obyvatel z celkového počtu 13 264 usedlíků. Viz: Kovačevičová, 1989, 2, 106.

Znalosti vesničanů o jiných národech byly dosti nahodilé a byly výrazně závislé na osobních zkušenostech informátora; někteří z nich např. pracovali dlouhá léta v cizině – především v USA a ve Francii. Tyto vzpomínky byly spojeny především s obdobím mezi dvěma světovými válkami. Ve všech případech, i těch výše uvedených, hrála důležitou roli televize a tisk jak jsem již zmínil.

Pokud bych měl ony obrazy či představy blíže specifikovat, pak jsem mohl dobře rozlišovat i mezi „obecnou“ a „konkrétní“ rovinou těchto obrazů. V souvislosti s tímto „obzorem“ bych snad jen ještě poznamenal, že je možné vysledovat pravidlo přímé úměrnosti mezi vzdáleností, která dělí dvě etnika od sebe a uplatňováním „obecných“ a „konkrétních“ představ (kategorizací) v běžném životě. Ovšem v tomto ohledu není můj výzkum příliš průkazný, protože jsem neměl příležitost zažít v „hraničních“ obcích nějakou krizovou situaci, která by nejlépe ukázala aplikaci obecných či konkrétních představ. Se vzrůstající vzdáleností mezi dvěma etnickými skupinami, a tedy s menší možností osobních zkušeností (dobrých i zlých), ale vždy konkrétních) roste míra užívání obecných představ o cizincích, příslušnících určitého národa. Nejnepříznivější údaje o Madarech jsem slyšel v Látkách a v Sinle, které leží daleko od jazykového rozmezí, zatímco v Hontinských Tesároch, které jsou situovány do těsného sousedství jazykové hranice jsem získával údaje výrazně příznivější. Vzhledem k etnocentristu každého národa se lze ale jen stěží nadít úplně kladných charakteristik pro příslušníky sousedních národů na rovině obecných kategorizací. Již svou podstatou musí být etnické charakteristiky takové, aby zdůrazňovaly jedinečnost, slávu a význam vlastního národa a potlačovaly úlohu a význam „těch druhých“ i když i z tohoto pravidla jsou výjimky. V obecné rovině byly obrazy Čechů, Madarů i Němců-okupantů negativní, stejně tak i obraz Sovětů (příslušníků okupačního národa z doby po srpnu 1968). Naproti tomu poměrně kladný byl obraz Poláků a Rusů (ruského národa).

V konkrétní rovině byly tyto obrazy příznivější. Obě roviny kategorizací cizích národů ovšem nemusely existovat současně vedle sebe –

v severních obcích jsem se setkával jen s obecným a tedy negativním obrazem Maďarů, zatímco v jižních obcích existovaly oba „obrazy“. Do kategorie „konkrétních“ obrazů spadaly i představy o štiavnických Němcích.

Dalo by se říci, že obecné představy o národech (nějakém národě) jsou obrazem či názorem skupinovým, založeným na jen těžko zjistitelných zkušenostech dotyčné skupiny. Naopak konkrétní představy o příslušnících národů (příslušníkovi národa) jsou obrazem či názorem individuálním, založeným na zkušenostech z vlastní (osobní) síť vztahů (osobních kontaktů). Konkrétní představy jsou snadno zjistitelné a bývají i součástí biografických vyprávění. Protiklad či soupeření obecných, skupinových představ s konkrétními, individuálními představami jsem mohl během svých výzkumů sledovat v nejrůznějších situacích, vztahujících se na příklad k přibuzným, sousedům, Romům atp.

Obecně je ale možné říci, že Češi, Maďari, Rusové, ale např. i obyvatelé Bratislavy, či tzv. Východňari (= obyvatelé východního Slovenska) spadali do jedné společné kategorie cizinců, kam patřili i všichni obyvatelé měst. Ti všichni, z hlediska vesničanů, jen okrajově zasahují do jejich světa, pokud ovšem nežijí v jejich těsné blízkosti – v našem případě se to týká obyvatel měst Brezno, Velký Krtůš, Krupina, Banská Štiavnica, Derva či Hriňová. Vlastní kategorizační obzor středoslovenských vesničanů je totiž dosti blízký a jeho hranice tvoří to, co označuji spolu se svými kolegy jako „etnografické skupiny“.¹⁴ Tento obraz je podložen nejen kulturně-geograficky, ale také sociálně či stratifikacně, o čemž budu hovořit později (viz kap. 2–4).

¹⁴ Kandert, 1984, 3, 17–24; Švecová 1984b, 3, 4–16; též 1988, 2, 7–16. V Národopisných informáciách (1984, 3) lze najít i konkrétní studie K. Jakubíkové (str. 25–32), J. Botka (str. 33–43), M. Sigmundové (str. 44–50) a Z. Škvorierové (str. 51–57) o charakteru etnografických skupin a v Národopisných informáciách (1988, 2, 17–101) lze nalézt i abecední seznam všech, na Slovensku zjištěných, etnografických skupin. Z dalších prací lze odkázat na studii S. Kováčevičové Bývalé německé vidlecke sídla na Slovensku, ich história a kultura (Národopisné informácie, 1989, 2, str. 135) a na sborník Etnokultúry vývoji na južnom Slovensku (na území medzi dolným Váhom a Ipirom), ed. J. Podolák, Bratislava 1992.

V jakých kategoriích se pohybovaly ony „obecné“ charakteristiky neslovenských národů? Vesničané si uvědomovali (a uváděli), že žijí v jiné zemi a už názvem země i svého národa se od Slováků odlišují. Také si uvědomovali, že hovoří jiným jazykem, že mají jiné dějiny (anebo negativně, že Slováci mají jiné dějiny), jiné zvyky a kulturu (anebo alespoň některé kulturní jevy). Dějiny jiných národů byly často vztaheny ke slovenským dějinám a k osudům slovenského národa – platilo to zejména o sousedních národech, tj. Maďarech, Čechách, Polácích, Rusech a Němcích. Z představ o „historickém chování“ cizho národa ke slovenskému národu se pak odvíjela obecná charakteristika, více či méně negativní. Na rovině „kulturních rozdílů“ figurovaly vskutku nejrůznější rozdíly, z nichž některé měly i podobu vtipů. Speciálně ve vztahu k Romům jsem se setkal s představou, že Češi jsou vůči nim velmi benevolentní a dovoli jim jakékoli chování.